

Hrvatsko kazalište u ratu 1991. – 1994. Skica za povijest

Sanja Nikčević

KAZALIŠTE U RATU

Anticipacija događaja

Razmišljajući o temi hrvatskog kazališta u ratu, nametnulo mi se sjećanje na kazališni događaj koji označava vrstu kazališne anticipacije raspada Jugoslavije, događaj koji je prethodio ratu u Hrvatskoj. Osamdesetih se u Hrvatskoj počelo govoriti o drami J. Radulovića *Golubnjača* kao o nečem opasnom. Pročitavši dramu vidjela sam da je to dobro napravljen komad o zločinima za vrijeme Drugoga svjetskog rata, o ustaškim zločinima nad srpskim stanovništvom. Ali, izbor teme, a još više reakcija dijela publike (na kraju svake predstave grupe okićene četničkim znakovljem pjevale su do tada zabranjene nacionalističke pjesme) bili su očit odraz nacionalističkih osjećaja koji su preplavili Srbiju u to vrijeme.

Kazalište kao meta

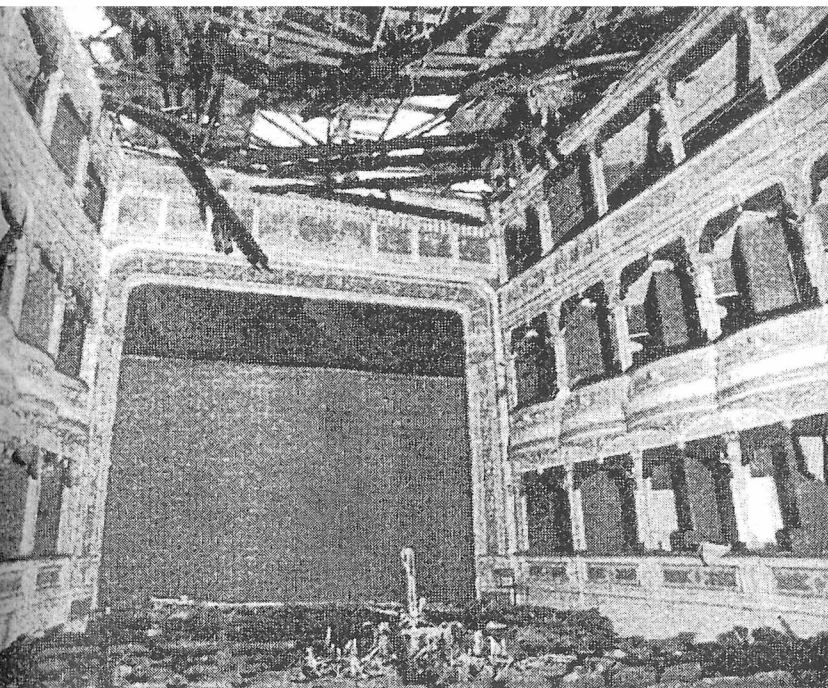
Vrlo precizna granata pala je 16. studenoga 1991. godine na krov Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku. Krov je završio u plamenu na podu gledališta i samo zahvaljujući spuštenom željeznom zastoru scena

je ostala sačuvana. Kada je granatiran Zagreb, gađali su TV toranj na Sljemenu, Banske dvore (s tadašnjim predsjednikom u njima), Dječju bolnicu u Klaićevoj i - Hrvatsko narodno kazalište. Nije pogodeno, granata je pala na susjednu zgradu Akademije dramske umjetnosti i na baletnu vježbaonicu.¹

Kazalište kao otpor i svetište

Nakon što su privremeno prekrili krov Hrvatskoga narodnog kazališta, u Osijeku su nastavili održavati predstave - na pozornici. Slično se događalo i na kazališnim pozornicama u najopasnijim dijelovima Hrvatske tijekom rata - uz Osijek, bili su to Zadar i Dubrovnik. Iako je odlazak na probe u kazalište bio kao ruski rulet u Zadru, u Osijeku su bombe padale svakog dana devet dugih mjeseci, a grad je još dugo bio opko-

¹ Kada sam o ovoj temi govorila u inozemstvu (Hong Kong, Waterford, SAD - 1999.), slušateljima nije bilo jasno zašto bi netko gađao kazalište. Svi razumiju gađanje vojnih ciljeva, ali kazalište?! Nakon što sam im pokušala pojasniti značenje kazališta za nas, za očuvanje identiteta i jezika (kao i crkve koje su također planski rušene) jedna je američka glumica komentirala: Znam da to zvuči strašno, ali ja bih voljela da smo mi toliko važni da nas napadaju.

ljen teškim topništvom s triju strana, u Dubrovniku je od napada u listopadu 1991. opsada trajala mjesecima, kazališta nisu zatvorena. A neka su, kao što je vidljivo iz priloženog popisa, pojačala aktivnost.

U Osijeku su samo u prvi tren ljudi bili zbunjeni napadom, za koji nisu mogli vjerovati da se događa. Nakon što su neki otišli, oni koji su ostali, znali su što im je činiti. Pet mjeseci nakon granatiranja kazališne zgrade u Osijeku uslijedila je prva ratna premijera - *Koraci* S. Becketta u režiji Sanje Ivić. Davor Špišić, pisac, novinar i dramaturg iz Osijeka,² najbolje je odgovorio na pitanje koje je sam sebi postavio - zašto se u tim najgorim trenucima, pod bombama, bavio kazalištem?

Prvo, bilo me manje strah. Drugo, vrijeme je prolazilo, a ja sam i dalje bio živ. Ulični užasi, dakle, bit će prikraćeni za sat i pol ili dva moje nazočnosti, što je bilo dobro i poželjno prolazno vrijeme. Treće, glumci su mi bili odreda dobro poznati, ljudi koji su u dobroj mjeri sačinjavali malobrojnu obitelj civilnih boraca za pravo građanstva. Četvrto, osjećao sam kako odluka o dolasku u kazalište u tom trenutku nije tek stvar ležernog građanskog planiranja i

kulturnog opredmečivanja večernjeg izlaska, nego postupak koji ljudima na stageu daje legitimitet, te sve skupa i jednu potpuno novu dimenziju postojanja/opstojanja. Peto, bilo je i nekog mazohizma u svemu tome. Gardisti na položajima su u trenucima eventualnog odmora i opuštanja u krhkom miru još krhkijih zaklona, najčešće gledali ratne filmove /.../ Šesto, bila je to vrsta Odgovora kojoj sam želio pripadati. Zapravo, danas je to možda već i kategorija floskule. To da sam bio ponosan na činjenicu da smo i tako odgovarali na bezbroj ispaljenih granata.³

Milena Dundov, lutkarica i redateljica iz Zadarskog kazališta lutaka, trčala je na probe predstave *Stjepana, posljednjeg bosanskog kralja* 1992. godine uplašena bombama koje su padale ulicama, ali osjećajući se nekako zaštićena pod krovom kazališta, kao da nas je štitila magija kazališta.⁴ Tako je za kazališne ljude teatar postao istodobno simbol otpora i svetište mira (iako je to, kao što se vidi iz osječkog slučaja, bio lažni osjećaj).

² Davor Špišić bio je dramaturg prve osječke ratne premijere Beckettovih *Koraka* i autor druge *Dobrodošli u rat*.

³ Davor Špišić, *Ego hocka i zaigrani dani*, "Glumište", 1/1998., str. 143-153.

⁴ Milena Dundov, *Zadar, ratna sjećanja*, "Glumište", 3/4 1999., str. 66-71.

Davor Mojaš, novinar iz Dubrovnika i voditelj Teatra Lero, u svojim ratnim sjećanjima zapisao je: *Dio je to dubrovačke ratne svakodnevice, u slučaju ovog autora, nužno vezane za redovite svakodnevne i svakonočne novinarske obveze na Radio-Dubrovniku ali i za neodustajanje od teatra usprkos vremenu nesklonom muzama i literaturi, koja se nudila kao još jedna mogućnost. Ostvariva i nužna. Napokon, teatarske slike i prizori nesna nudili su se svakim hodom Dubrovnikom, svakim novim radioizvješćem o razmjerima novih razaranja grada, svakim svjedočenjem o pogibiji prijatelja i sugrađana i, napokon, svakom novom ranom nanesenom licu i duši Grada.*⁵

Budući da je i publika dijelila te osjećaje, sezone su održavane i sva su kazališta imala ne samo predstave nego čak i premijere. Istina, vrijeme početka predstava pomaknulo se na pet poslije podne jer je to bio jedini način da se publika vrati kući bez pratnje sirena koje su označavale najgore napade ujutro i po noći. Za vrijeme zračnih uzbuna u Zagrebu, svečano odjeveni ljudi pozdravljali su se s *dobra večer* pri punom suncu jer su neke zagrebačke premijere u to vrijeme započinjale usred dana.

Predstava je pripremana tijekom zime i proljeća 1991. godine u Dubrovniku. Traje oko 50 minuta, ali počinje znatno ranije i završava možda kasnije.⁶ Zapisao je u programskom letku predstave *Shadow* Teatra Lero Davor Mojaš prigodom prve izvedbe u ožujku 1992. god. U Gradu su odigrane tri izvedbe s početkom u 16 sati, dovoljno prije mraka i policijskog sata, i dovoljno rano da iskoristimo agregat koji je strujom napajao općinsku zgradu i Teatar Bursa (komornu scenu Kazališta Marina Držića) gdje smo igrali. Jedino mogli igrati. Bilo je dovoljno publike hrabre i željne teatra. Zapravo, neveliko gledalište bilo je puno. Toplili smo se dahom ne skidajući kapute. Jer nikad se ne zna...⁷

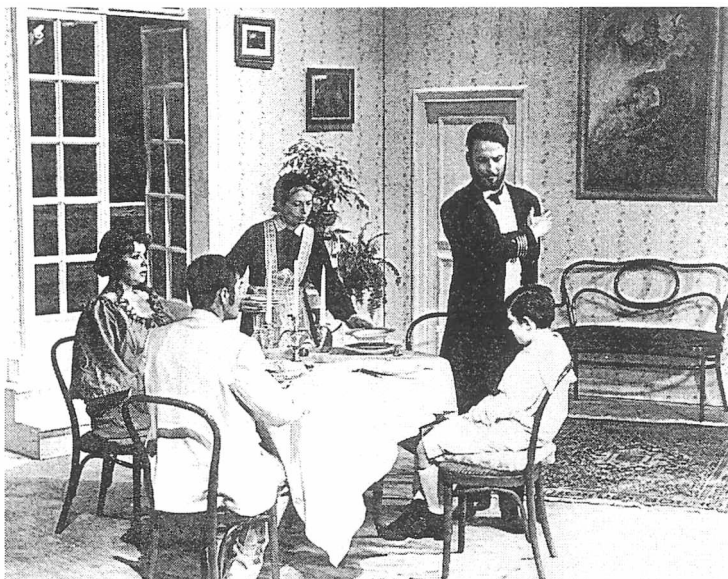
Bio je to zajednički osjećaj otpora, da se kazalištem može oduprijeti, da je sama činjenica da smo u kazalištu vrsta našeg otpora. Možda dirljivo, možda nekome i smiješno, ali

u nekim slučajevima - opasno. Jedna od izvedbi *Koraka* S. Becketta, prve premijere u ratnom Osijeku, prekinuta je nekoliko prizora prije njezina kraja. Ponovo padaju granate. Posjetitelji odlaze u sigurno mjesto kazališnog skloništa, ali glumci ostaju na pozornici. Osjećaju se nemoćno i bespomoćno u svojem pravu na kazalište.⁸

Kada su u Osijeku sirene zračne uzbune prekinule izvedbu Špišičeve drame *Dobrodošli u rat*, a biljeterke počele pozivati u skloništa, i sam je autor u gledalištu pomislio u jednom trenutku da je to neka nova, od glumaca dopisana, scena koja igru proširuje u gledalište. Pravi rat tutnji nad gradom, odjeci na sceni. *Paralelizam užasa.*⁹

Kao što se vidi iz priloženog popisa, Osijek je uspio održavati repertoarno normalne sezone - god. 1992. imali su osam premijera: pet dramskih, dvije opere i - novogodišnji koncert! U bombardiranom gradu! Dubrovnik je imao četiri dramske premijere i dvije dječje predstave. U opsjednutom gradu bez vode, struje...!

Svima je bilo posebno stalo da u ovoj ratnoj sezoni izvedemo barem jednu opernu premijeru. Ranije najavljena opera *Zlatka Ivana pl. Zajca* bila je više od pukog radnog zadatka i čina promicanja kazališne djelatnosti. Rad na predstavi započet je u uvjetima okruženja više stotina tenkova jugovojске i u vremenu koje se može nazvati najbeščasnijim ratom ikad vođenim. Smjenjivale su se orkestralne i zbarske probe s pogocima granata na kazališnu zgradu.

⁵ Davor Mojaš, *Vrijeme od anđela*, "Kazalište", 1-2/2000., str. 90-105.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Davor Špišić, *Ego kocka i zaigrani dani*, "Glumište", 1/1998., str. 143-153.

⁹ Ibid.

Posljednjih tjedana uspostavljanog toliko željenog mira uspjeli smo predstavu prvesti mogućnosti njezina izvođenja. Zapisuje Ljubomir Stanojević u programskoj knjižici opere pripremane u skloništima.

Dolazak u opsjednuti grad

Odlazak u jedan od tih gradova i rad u njemu bio je vrsta hrabrog čina koji je prelazio iz domene estetike u etiku. Dok su mnogi u strahu pobjegli iz vlastitoga grada, u njega su dolazili neki ljudi raditi predstave, i to ne samo domaći (kao Kunčević ili Sršen u Dubrovnik), nego i stranci (kao Sanja Ivić, Radovan Marčić, Borislav Vujčić, Petar Šarčević, Petar Vujačić, Zoran Mužić i drugi u Osijek, ili Tomislav Durbešić u Zadar).

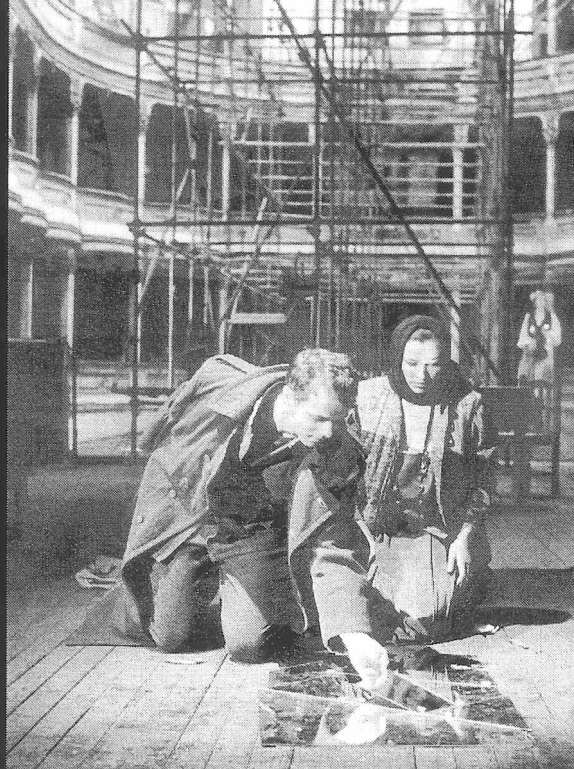
Želimir Mesarić medijima je ratnim rječnikom izjavio u povodu svog preuzimanja mjesta ravnatelja Drame u Osijeku: *Osijek je hrvatska posljednja fronta i to ne samo ratna, nego i kulturna. Toliko se govori o duhovnoj obnovi, ali to ostaje općenito u zraku i nema nikakve važnosti ako se konkretno ne provede. U ovom trenutku to znači ići na ugrožena područja, na kulturnu frontu Hrvatske i tamo raditi.*

Davor Špišić će reći puno emotivnije: *Svaki DOLAZAK Osijeku i tada je bio znak ne osobite pameti, ali sigurno znak užarenih moralnih visina.*¹⁰

A Milena Dundov još emotivnije: *Probe se uredno održavaju. Obično između dvaju granatiranja. Hladno nam je i neispavani smo, ali uporni i tvrdoglavi pripremamo novu premijeru. Tom Durbešić jedini je redatelj koji se usuđio doći u grad gdje je pojam »sutra« gotovo izbrisan iz rječnika. Padaju granate. Trčim preko mosta. Čujem kako mi zviždi iznad glave. Ova nije moja. Kažu da svoju ne čuješ. Dolazimo u Sv. Dominika. Tom je na vratima, oči su mu pune suza. Djeco, zašto ste došli na probu? Pita nas. A zašto ste vi došli? Odgovaramo protupitanjem.*¹¹

Povratak kući

Kao što je bilo važno postaviti komad, tako je bilo važno pokazati tu predstavu drugim gradovima i zemljama. Kazališta iz ratne zone putovala su okolo s predstavama koje su uvježbavane za vrijeme najgorih napada, pokazujući ih publici i kritičarima u nekom mirnom kraju gdje su kritičari govorili o umjetničkim vrijednostima. Milena Dundov je opisala taj nadrealni osjećaj i nerazumijevanje ljudi u mirnim i sigurnim krajevima u kojima su izvodili svoje predstave dolazeći kombijem koji je imao papir umjesto stakla - zašto toliko žure natrag. *Kamo god dodemo svjetlost, topla voda,*

*sigurnost, a mi hoćemo natrag. Tamo je dom. Možda nema sutra ali mora biti nas.*¹² Bilo je dirljivo vidjeti ljude iz Osijeka, Dubrovnika, Zadra koji dolaze na nekoliko dana u Zagreb, u slobodu normalnog života, i zatim odlaze kući, u doslovno smrtno opasne gradove. Za sve je njih, za sve one koji su odlučili ostati u svom gradu i boriti se za svoje kazalište igranjem, kazalište je bilo znak da su još živi. I to je bilo najvažnije.¹³

Odmor ratnika, utjeha prognanika

Umjetnici najčešće nisu ratnici (iako su neki redatelji dobili visoke činove), ali su željeli pomoći što je više moguće. Tako su početkom rata organizirali *Croatian Art Forces*¹⁴ u sklopu kojeg su posjećivali ratnike na bojištu s programom ili donoseći cigarete i druge potrebne stvari. Mnoga su kazališta, družine, dječja kazališta, naročito ona iz ratne zone, putovala po Hrvatskoj (i izvan nje) i izvodila predstave za izbjeglice i prognanike donoseći trenutak zaborava i utjehe, što je čitavo jedno područje otvoreno za istraživanje i to ne samo teatrografsko nego i sociološko.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Milena Dundov, *Zadar, ratna sjećanja*, "Glumište", 3/4 1999., str. 66-71.

¹² Ibid.

¹³ Slično se događalo i u Bosni u Sarajevu. Iako je Sarajevo bilo pod opsadom s četiri strane i moglo se izlaziti samo humanitarnim i kulturnim kanalima, glumci koji su odlučili ostati, uporno su se vraćali. A kada su im dolazili gosti iz svijeta, molili su ih da im donesu kazališne potrepštine.

¹⁴ O jednoj od značajnijih akcija *Croatian Art Forcesa Ad Hoc Cabaretu* napisana je i knjiga - Igor Mrduljaš *Ad Hoc Cabaret* 1991. AGM, Zagreb 1995.

RAT U KAZALIŠTU

Ratni repertoari - nepostojanje rata na pozornici

Iako je kazalište bilo iznimno živo za vrijeme rata, rat kao tema nije bio često prisutan na sceni. Kao što se vidi iz repertoara kazališta triju izabranih gradova, tri su komada s ratnom tematikom postavljena na pozornicu - osječki *Dobrodošli u rat* Davora Špišića, s gotovo dokumentarističkim prikazom zbilje, te dva komediografsko-melodramatska djela slične teme: *Sv. Roko na Brdu* Milana Grgića u Zadru (o svećeniku koji ne želi napustiti svoju crkvu pred dolazećim neprijateljem) i *Gospar Lukša i gospar Posro* Matka Sršena u Dubrovniku (o dva starca koji ne žele napustiti svoju klupu). Tema sadašnjeg rata metaforički se prikazivala i kroz neki drugi rat kao tema povratka ratnika (Hatzeov *Povratak* ili Kozarčeva *Tena* u Osijeku). Uspoređujući jačinom zbilje koja je pogađala te gradove - po jedna ratna tematika u svakom gradu, pri tome dva prikaza kroz komediografsku prizmu, očito je da kazalište nije rado posizalo za čistom ratnom tematikom.

Ono što se doista igralo, kao što je vidljivo iz popisa, ponajviše su domaći tekstovi i komedije. Od komedija u Dubrovniku premijerno su postavljani klasični, uglavnom talijanski tekstovi (Dario Fo *Ne plaćamo, ne plaćamo*, Luigi Pirandello *Čeljade, beštija i krepos'*, P. Barillet - J. P. Gredy *Kaktusov cvijet*), u Osijeku su igrani suvremeni hitovi (dvije komedije Rayja Cooneyja *Kidaj od svoje žene* i *Pokvarenjak*), a u oba su grada posegli i za suvremenim domaćim komedijama (Osijek - Mate Matišić *Bljesak zlatnog zuba*) odnosno prigodnim kabaretskim programima (Dubrovnik - *Cabaret pantagana*).

U popisu ratnog repertoara zanimljiv je izostanak stranih klasičnih tekstova, kao da je vrijeme u kojemu je kazalište ratna meta upravo vrijeme da domaća riječ progovori s pozornice. Kazališta su uglavnom posizala za domaćim tekstovima, i to za klasikom ili starijom književnosti: Osijek - Srđan Tucić *Povratak*, Josip Kozarac *Tena*, Miroslav Krleža *Gospoda Glembajevi*, Slavenska *Judita*; Dubrovnik - Marin Držić *Tirena*, Mato Vodopić *Tužna Jele*, Antun Šoljan *Romanca o tri ljubavi*; Zadar - *Stjepan, posljednji kralj bosanski*. A odigrane su i dvije praižvedbe suvremenog domaćeg teksta: u Dubrovniku *Najduža noć Marije Terezije* Mire Gavrana, a u Osijeku *Crkveni miš* Borislava Vujčića.

Zahvaljujući poduzetnom Osijeku, na ratnom repertoaru nalaze se čak četiri opere i operete te brojni prigodni koncerti.

Slab odjek pisaca

Darko Lukić je u svom tekstu *Hrvatsko ratno pismo*,¹⁵ zapravo u prvom tekstu na tu temu, skicirao odnos rata kao teme dramskog stvaralaštva u Hrvatskoj obuhvaćajući drame nastale od 1991. do 1996., koje naziva *prvim ratnim valom* i dijeli ih na nekoliko kategorija prema načinu na koji se rat u tim tekstovima javlja. Prvo - drame koje izravno govore o ratu, a što su, kako i sam kaže, jedino prave ratne drame; zatim drame povratka ratnika i posljedica ratnih događanja; treće su parodijski prikazi rata, četvrto drame koje se bave socijalnim promjenama uzrokovanim ratom, odnosno prikazuju slike društva pri čemu je rat povod za priču; a peto je već, po Lukićevim riječima, uvjetna kategorija, jer u nju ulaze djela u kojima se, iako stilizirano, može prepoznati *ratna frustracija*.

Lukić kaže da je odabir napravio na temelju tridesetak naslova i da odaziv pisaca za pisanje ratne drame nije velik. U prvu kategoriju, dakle, u prave ratne drame, uvrstio je *Doviđenja* u Nuštru Gorana Tribusona, *Napad na vojarnu* Zvonimira Majdaka, *Una longa nox dormienda* Roberta Tomovića i *Dobrodošli u rat* Davora Špišića. Tu nedostaje još nekoliko drama ali, budući da se Lukić ograničio na drame izvedene ili objavljene u spomenuto vrijeme, to uglavnom i jest sve. Poslije su se pojavila još tri zanimljiva autora, koje ću uskoro spomenuti.

Naime, osim ove Lukićeve kategorizacije, koja se bavi tematskim odrednicama, postoji još jedna moguća, koja uvodi motivaciju pisanja ili odnos prema temi i problem prenosi na druga područja - sociološka pa čak i ideološka. Postoje, ukratko, drame koje su napisane iz političkih i one koje su napisane iz emotivnih razloga, i točno bih ih tako voljela označiti - političke i emotivne hrvatske ratne drame.

Za prvu kategoriju *političkih ratnih drama* karakteristično je da je čitava drama napisana iz jedne ideje, da zastupa jedno stajalište (o krivici zaraćenih strana, o svrsi rata, o ulozi politike, o krivici pojedinca...) a, što

¹⁵ Darko Lukić, *Suvremena hrvatska ratna drama* u "Hrvatska drama", 3/1997. ili *Hrvatsko ratno pismo* u "Kolo", 2/1997.

je najbolje, drame te vrste mogu biti i lijeve i desne političke opcije. Lijeva opcija je, naravno, Slobodan Šnajder sa svojim *Zmijanim svlakom*, prikazom ratnog silovanja, a desne su npr. *Jedna noć u skloništu* Hrvoja Hitreca (radiokomedija o događanjima u zagrebačkom skloništu za vrijeme uzbuna), *Bazen* Ivana Bakmaza (vizura napadača), *Whiskey za njegovu ekscelenciju* Tomislava Bakarića (koji se zbiva na Miloševićevom "dvoru"), ili *Sjećanja jednog lorda* Slobodana Šembere (o ulozi međunarodne zajednice). Navedeni autori pišu drame iz osjećaja dužnosti da iskažu gledaštema što ponekad ne priječi drami da se razvije u punokrvo djelo, ali najčešće to gledaštema opterećuje dramu stvarajući od nje hladnu i neomotivnu konstrukciju.

U drugoj kategoriji *emotivnih ratnih drama* ne postoji početno stajalište ili ideja nego emocija. Piše se na temelju emocija, a stajalište se iznosi na kraju. I one su napisane iz potrebe, ali iz potrebe da se pokažu emocije. Bilo da se radi o mucu, jađu, tuzi ili nemoći. I tu se nalaze tri nespomenuta, a iznimno zanimljiva autora - Renato Orlić, Hrvoje Barbir Barba i Lydia Scheuermann-Hodak. Prva su se dva pisca prihvatila tematike povratka ratnika i posttraumatskog sindroma, s tim da je Renato Orlić napisao grotesku *Između dva neba*, pokazavši ratnike u ludnici kao u konačnom utočištu, a Hrvoje Barbir Barba u drami *Telmah* razotkriva probleme svoga razočaranog povratnika, obrnutog ili ironijskog Hamleta. Dama u ovom triju, Lydia Scheuermann-Hodak napisala je čak tri ratna djela¹⁶ *Slike Marijine* (potresna monodrama o silovanju), *I kormorani u ritu su nesretni* (o sinu koji majci objašnjava svoju odluku da ode u rat) i *Žurim, dolazi mi moja maserka* (komedija o ratnim profiterima). Radi se odreda o dobrim dramama, koje su možda dramaturški *nepročešljane*, ali jakih emocija, odličnih situacija, zanimljivo profiliranih likova. Te drame u sebi nose toplinu, a poneke od njih i tugu, dakle one su, za razliku od onih prve kategorije, prepune emocija.

No, kad se zbroje sve drame koje su napisane na ratnu temu (uključujući prve tri Lukićeve kategorije, a ubrojivši i one koje on nije spomenuo), dakle, ratne drame u užem smislu riječi, drame o povratku ratnika te o posljedicama rata i njegove parodije - dolazi se do tridesetak naslova.

Nezainteresirana kazališta

Iako kazališni pisci nisu pisali ratne drame u onoj mjeri u kojoj se to zbog dramatičnosti stvarnosti očekivalo, iz gornjeg ulomka je jasno da ratne drame ipak postoje te da se ne može reći da se kazališni komadi s ratnom temom nisu uopće pisali. Ali, kazališta ih nisu izvodila. Neki su izvedeni na radiju, poneki su objavljeni u časopisima, Hrvoje Barbir Barba i Renato Orlić dobili su čak i Nagradu "Marin Držić". Iako ta ugledna nagrada Ministarstva kulture za dramsko djelo financijski stimulira izvođenje - te drame nisu izvedene. Vjerujem da su drame s tom tematikom izvođene kako bi to potaknulo pisce da ih puno više pišu.

Prilike su slične i u hrvatskim kazalištima izvan ratne zone, jer ni ona nisu postavljala ratne drame. Igrani su prikazi Lukićeve druge skupine, *dakle povratak ratnika ili žrtve nasilja, izbjeglice i raseljene osobe*,¹⁷ a ja bih dodala da je to posredan prikaz rata kroz one koji u ratu više nisu (povratak ratnika), ili nikada nisu ni bili njegovi aktivni sudionici, nego samo žrtve ili pasivni promatrači (izbjeglice, žene...). Tako je Gavranova *Deložacija* parodijski prikaz postratnih problema razdvojenih obitelji, *Olga i Lina* Pavla Pavličića govori o dvije sestre i njihovu izboru reakcija na rat, a Nino Škrabe u *Dvije sestre* melodramatski opisuje ideološki sukob dviju sestara zbog muževa na suprotnim stranama. Rat, koji smo živjeli, u predstavama se prikazivao ponekim likom ratnika (Lada Kaštelan *Posljednja karika*) ili ratnika povratnika (Josip Vela *Medeja* 1995.). Ali, na pozornici su se najčešće izvodile drame koje bi mogle ići u Lukićevu kategoriju broj pet: *stilizirano ratno ozračje kao jedna društvena i pojedinačna frustracija*,¹⁸ kao drame Asje Srnc Todorović, Ivana Vidića i Pava Marinkovića. No, čini mi se da te drame više pripadaju europskom trendu prikazivanja bezizlazne slike svijeta s izgubljenim pojedincima, trendu koji je vrhunac dosegnuo posljednjeg desetljeća ovog stoljeća u djelima engleskih dramatičara Sarah Cane i Marka Ravenhilla, nego što su doista posljedica hrvatske (post)ratne stvarnosti, jer su upravo ti pisci svoj dram-

¹⁶ L. Scheuermann-Hodak je i autorica dva vrlo dobra ratna romana *Zmija oko vrata* I. i II. u izdanju AGM-a 1999., odnosno 2000.

¹⁷ Darko Lukić, *Suvremena hrvatska ratna drama* u "Hrvatska drama", 3/1997. ili *Hrvatsko ratno pismo* u "Kolo", 2/1997.

¹⁸ Ibid.

Anita Schmidt i Mira Katić u predstavi Davora Špišića *Dobrodošli u rat*, HNK u Osijeku, 1992.

ski opus formirali i prije samog rata. Izravna slika rata na hrvatskim pozornicama je, osim u ta tri spomenuta djela, zapravo nepostojeća. I tako je to do danas, do 2000. godine. Za vrijeme rata direktori kazališta i redatelji (dakle, oni koji odlučuju o igranju teksta) govorili su da je to ratno doba *preblizu i presvježje da bi se diralo*, a kad je završilo, da *nije vrijeme za ratne komade*. I kada se posezalo za ratnom temom, bili su to posredni prikazi u *blažoj* (parodijskoj, melodramatskoj) verziji.

S druge strane, dok smo mi kazališno prešućivali rat, svijet je posezao upravo za našim ratnim dramama pokušavajući kroz dramsku riječ shvatiti *što se to doista tamo događa*. Zanimljiv je izbor - uzimali su najznačajnije predstavnike baš onih dviju političko-emotivnih kategorija.

U Njemačkoj je postavljena izrazito politička drama, *Zmijin svlak* Slobodana Šnajdera, a izrazito emotivna drama *Slike Marijine* Lydie Scheuermann-Hodak doživjela je izdanje i koncertnu izvedbu na njemačkom jeziku prije nego li je kod nas objavljena.¹⁹

MOGUĆI RAZLOZI

1. Isuviše bliska - snažna realnost

Iako je Davor Špišić na pitanje novinarkе *Zašto pišete o ratu?*, odgovorio *A o čemu ću pisati, o tratinčicama*²⁰ - nije bilo lako odgovoriti kazališnim jezikom na tako jaku i tako okrutnu, a opet tako blisko proživljenu intimnu stvarnost. S jedne je strane bilo teško boriti se sa živom dokumentarnom slikom na televiziji ili s preciznom dokumentiranošću dnevnih novina.²¹ Bilo je također teško otkrivati vlastitu intimu, vlastite strahove, one prave dubinske, koji s pisanjem izlaze na svjetlo dana. Kao i shvatiti što se to doista događa i zašto nas napadaju dojučerašnji susjedi. *Rano je to...* promrmljao je jedan od gledatelja na predstavi *Dobrodošli u rat*.²²

¹⁹ Dramu je autorica objavila u vlastitoj nakladi. Tek je nedavno postavljena predstava u privatnoj produkciji Vlaste Knezović, koja je doživjela nekoliko izvedbi po festivalima izvan zemlje, ali predstava još nije premijerno igrala u Zagrebu.

²⁰ Davor Špišić, *Ego kocka i zaigrani dani*, "Glumište", 1/1998., str. 143-153.

²¹ Iznimno uspješan bio je ciklus dokumentarnih drama na Radio-Zagrebu.

²² Ibid.

2. Želja za zaboravom (normalnim životom)

Mislim da je to izbjegavanje ratnih tema na pozornici ipak proisteklo ponajviše iz želje da se ratno vrijeme zaniječe ili zaboravi što prije. I to ima svoju logiku. Rat u kojem te napadaju dojučerašnji susjedi ili dojučerašnja "narodna" vojska, bio je ne samo neželjen nego i teško shvatljiv. Teško smo ga prihvaćali kao realnost. Čak i oni koji su se borili, branili vlastite domove, nadali su se da će se jednog jutra probuditi iz ovog košmara. Taj rat nije bio "naš", bio nam je nametnut i željeli smo ga zaboraviti što prije. Samu ideju rata. Koliko god to frustrirajuće izgledalo onima koji su stradali, taj pokušaj bijega od rata može se razumjeti. Odatle je moguće i prešućivanje teme rata u kazalištu.

Kazalište se doživljavalo kao trenutak zaborava ratne stvarnosti i privida normalnog života. Zato je, zacijelo, i kazalište u Dubrovniku kao svoju prvu ratnu premijeru postavilo *Najdužu noć Marije Terezije* Mire Gavrana, pseudopovijesni komad s realnim likovima dvora Marije Terezije, ali s izmišljenim, mogućim situacijama. Publika je u opsjednutom Dubrovniku došla na premijeru svečano odjevena. Izlazili su iz skloništa u opasnost da bi došli do kazališta, a trošili su ono malo vode na uređivanje za teatar. Jer je to bio čin "normalnog života" kojega se nisu željeli odreći. Tim su činom odlaska u kazalište taj "normalni život" prizivali i potvrđivali su njegovu mogućnost. Također su željeli gledati nešto posve drugačije od njihove vlastite situacije - uživali su gledati privatne probleme velike austrijske carice. Na sceni nije bilo puno scenografskih elemenata - stol u radnom kabinetu i krevet u ložnici, ali je on bio pokriven satenom. I osvjetljen agregatom. Kad su već oni u mraku i skloništima, neka barem tih dva sata imaju osvjetljen saten u koji gledaju. Zato osječke opere imaju najnormalnije kostime i scenografiju, sve je moralo biti *kao pravo*, koliko god se to moglo napraviti. Iz te potrebe za *normalnim životom* dolaze i novogodišnji i uskršni koncerti u Osijeku.

3. Želja za zabavom (smisao života)

Direktori kazališta za vrijeme rata rado su govorili da publika traži nešto lakše, nešto smiješno, da zaboravi crnu stvarnost. I to je točno. Odatle tolike komedije na repertoarima. Čak se i ratna tema često obrađivala komediografski kao da je lakoća komedije i smijeha pomagala podnijeti težinu prikazane situacije (*Gospar*

Lukša i gospar Posro pa i *Sv. Roko na brdu*, poslije *Deložacija* Mire Gavrana, *Tatarski biftek* Zvonimira Zoričića).

Komedija nije samo laka zabava i zaborav od stvarnosti za dva sata. Svaka komedija ima u sebi duboko ukorijenjen smisao života. U komediji se na kraju uvijek uspostavi narušeni poredak svijeta i to gledateljima vraća vjeru u život. U mogućnost uspostavljanja poretka, reda. Odatle i posezanje za klasicima u ratnom repertoaru jer svojim podsjećanjem na temeljne vrijednosti i položaj čovjeka u svemiru pomažu publici da ponovo pronađu vjeru u život i svijet.

4. Osjećaj krivice (sindrom preživjelog)

Postoji i jedan zanimljiv mogući psihološki razlog, koji su Židovi definirali kao sindrom preživjelog. Nakon što su preživjeli sve strahote koncentracijskog logora, neki su se Židovi ubili, a psihijatri su otkrili da uzrok njihovog samoubojstva nije bio strah od ponovnih muka ili sjećanje na proživljene strahote nego sindrom preživjelog - osjećaj krivice što su preživjeli dok su drugi umrli. Taj se sindrom javlja, naravno u puno blažem obliku kod svih preživjelih i kod svih onih koji nisu stradali u nekoj zajedničkoj traumatskoj situaciji. Tako da je posve vjerojatno da ga nose i muškarci iz kazališta koji se na neki način podsvjesno *osjećaju krivim* što i oni nisu aktivnije sudjelovali u ratu, a ta situacija može pridonijeti podsvjesnom izbjegavanju teme.

5. Strah od cenzure (metaforička tradicija)

Kazalište naše zemlje razvilo je metaforički pristup odnosa prema stvarnosti kao dominantan i za razliku od američke dramaturgije vrlo rijetko izravno progovara o stvarnosti. Dok američki autori istodobno u novinskim napisima opisuju probleme na pozornici vrlo izravnim prikazivanjem, tako da se mogu pratiti procesi u društvu - od rasnih i spolnih do problema u edukaciji i zaštiti okoliša... - mi desetljećima dopuštamo Shakespeareu, Ibsenu i Čehovu da nam pokažu i objasne što se to zapravo događa. Stoga i nije bilo jednostavno odjednom progovoriti izravno o strahotnoj stvarnosti kroz koju se prolazilo. Nije jednostavno a može biti i opasno, i to iz dva razloga, jer je u kazalištu uvijek prisutno i *oko vlasti*, kako bi rekao Slobodan Prosperov Novak. Prva opasnost leži u mogućnosti prepoznavanja prikazanih na sceni, a druga

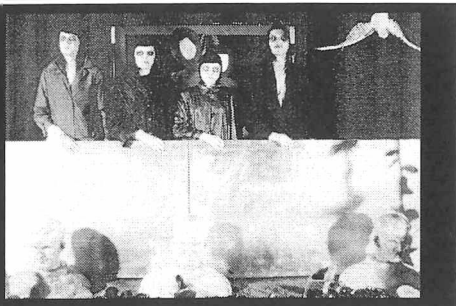

opasnost je moguća interpretacija situacije kroz političku prizmu (ili promjena interpretacije). Obje opasnosti idu na štetu sudionika pa je bolje *škakljive* teme zaobići ili za njih pronaći neku metaforu.²³

ZAKLJUČAK

Kazalište je u ratu i te kako aktivno djelovalo smatrajući se istodobno i civilnim otporom i sredstvom za očuvanjem "duševne higijene" i zdravog razuma. Kazalište je olakšavalo ratnu stvarnost ne samo igrajući predstave za svoje gradove i dokazujući "da smo još živi", nego također odlazeći razonoditi ratnike ili utješiti prognanike. No, nije iskoristilo priliku da rat propusti kroz svoje pozornice. Prikazi rata na hrvatskim pozornicama iznimno su rijetki. Teško je pronaći jedan određeni razlog za to, vjerojatnije je da je to odraz čitavog spleta razloga (od želje za zaboravom i zabavom i normalnim životom do sindroma preživjelog i metaforičke tradicije). Vjerujem da hrvatski narod treba scensku katarzu o ratnoj fazi naših života, da nam se ne ponovi situacija s povijesnim junacima koje smo, kao što sam u jednom prijašnjem referatu na ovom skupu izložila,²⁴ oživjeli sa zakašnjenjem od gotovo jednog stoljeća.

Studentski teatar Lero,
I. Terentijev: *Jordano Bruno*, režija Davor
Mojaš, 1991.

²³ To metaforičko prikazivanje stvarnosti nije samo hrvatski specijalitet nego se razvija u čitavom europskom kazalištu koje je do danas zadržalo status dvorskog kazališta - kazališta koje gotovo potpuno subvencionira država. Zato se europsko kazalište uvijek nalazilo u procijepu - s jedne strane nije smjelo naljutiti oko vlasti i izgubiti dotacije, a s druge je, kao ogledalo stvarnosti, moralo progovoriti o stvarnosti. Tome se doskočilo razvijanjem metaforičke tradicije u kojoj prikaz nekih drugih zemalja i situacija progovara o nama. Za razliku od Amerike, gdje je poželjno na pozornici što doslovnije oblikovati zbilju, jer se publika koja plaća kartu želi prepoznati na sceni, pa makar i s problemima i manama (tamo uvijek postoje komadi *pro et contra* jedne teme, pa svatko može pronaći vlastiti refleks na sceni).

²⁴ Sanja Nikčević: *Junaci romanse u ironijskom modusu* u *Krležini dani* u Osijeku 1992., *Hrvatska dramska književnost i kazalište i hrvatska povijest*, Osijek - Zagreb, 1993.

RATNI REPERTOARI KAZALIŠTA U DUBROVNIKU, OSIJEKU I ZADRU 1991.-1994.

DUBROVNIK, Kazalište Marina Držića

1991.

1. Harold Pinter: *Gorski jezik* (*Mountain Language*). Red. Želimir Orešković. Premijera: 19. 01. 1991. Teatar Bursa.
2. Carlo Goldoni: *Ribarske svađe* (*La baruffe chiozzotte*). Red. Joško Juvančić. Premijera: 26. 03. 1991.
3. Mato Mijić: *Recepcija*. Red. Matko Sršen. Premijera: 30. 04. 1991. Teatar Bursa.

1992.

1. Zlatko Krilić: *Jaje*.** Red. Ivica Barišić. Premijera: 10. 05. 1992. Teatar Bursa.
2. Miro Gavran: *Najduži dan Marije Terezije*. Red. Ivica Kunčević. Premijera: 20. 05. 1992.
3. Matko Sršen: *Gospar Lukša i gospar Posro*. Red. Matko Sršen. Premijera: 10. 10. 1992.
4. P. Barillet - J. P. Gredy: *Kaktusov cvijet*. Red. Vanča Kljaković. Premijera: 06. 11. 1992.
5. Rene Pillot - Zvonimir Balog: *Nečko Svojeplavečko*.** Red. Leo Katunarić. Premijera: 14. 12. 1992. Teatar Bursa.
6. Dario Fo: *Ne plaćamo, ne plaćamo* (*Nos si paga, nos si paga!*). Red. Leo Katunarić. Premijera: 22. 12. 1992.

1993.

1. Marin Držić: *Tirena*. Red. Ivica Kunčević. Premijera: 16. 07. 1993.
2. *Tri prašćica*.** Red. Ivica Barišić. Premijera: 31. 10. 1993. Teatar Bursa.
3. Ariel Dorfman: *Smrt i djevojka* (*Death and the Maiden*). Red. Nenni Delmestre. Premijera: 11. 11. 1993.

1994.

1. Antun Šoljan: *Romanca o tri ljubavi*. Red. Robert Raponja. Premijera: 05. 04. 1994.
2. Hrvoje Ivanković: *Cabaret pantagana*. Red. Snježana Banović. Premijera: 18. 06. 1994.
3. Mato Vodopić: *Tužna Jele*. Red. Ivica Kunčević. Premijera: 01. 08. 1994. (u suradnji s Dubrovnik Festivalom).
4. Luigi Pirandello: *Čeljade, beštija i krepos'* (*L'uomo, la bestia e la virtù*). Red. Želimir Orešković. Premijera: 18. 11. 1994.
5. Mladen Širola: *Čarobna frulica*.** Red. Miše Martinović. Premijera: 15. 12. 1994.

DUBROVNIK, Teatar Lero

1. Igor Terentijev: *Jordano Bruno*. Red. Davor Mojaš. Premijera: 1991.
2. Davor Mojaš - Eugène Ionesco: *Shadow*. Red. Davor Mojaš. Premijera: 1992.

OSIJEK, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1991.

1. Milan Begović: *Pustolov pred vratima*.
Red. Želimir Mesarić. Premijera: 02. 03. 1991.
2. W. A. Mozart: *Otmica iz saraja (Die Entführung aus dem Serail)*. Red. Tomislav Durbešić. Dir. Zoran Juranić.
Premijera: 19. 04. 1991.
3. Emmerich Kálmán: *Kneginja čardaša (Die Csárdásfürstin)*. Red. Vlado Štefančić.
Dir. Veseljko Barešić. Premijera: 25. 06. 1991.

1992.

1. Samuel Beckett: *Koraci*.
Red. Sanja Ivić. Premijera: 06. 03. 1992.
2. Davor Špišić: *Dobrodošli u rat*.
Red. Milan Živković. Premijera: 25. 04. 1992.
3. Srđan Tucić: *Povratak*.
Red. Petar Šarčević. Premijera: 09. 06. 1992.
4. Ivan pl. Zajc: *Zlatka*. Red. Petar Vujačić.
Dir. Zoran Juranić. Premijera: 07. 07. 1992.
5. Borislav Vujčić: *Crkveni miš*.
Red. Radovan Marčić. Premijera: 10. 10. 1992.
6. Josip Hatze: *Povratak*. Red. Petar Šarčević.
Dir. Zoran Juranić. Premijera: 08. 11. 1992.
7. Josip Kozarac - Borislav Vujčić: *Tena*.
Red. Zoran Mužić. Premijera: 12. 12. 1992.
8. Gioacchino Rossini, Johann Strauss, Joseph Strauss,
Johannes Brahms: *Novogodišnji koncert*. Dir. Krunoslav
Peljhan. 26. 12. 1992. Održana 4 koncerta u hotelu Central.

1993.

1. Ray Cooney: *Kidaj od svoje žene (Run for your Wife)*.
Red. Želimir Orešković. Premijera: 05. 03. 1993.
2. Dominik Galić, Antun Sorkočević: *Uskrsni koncert*.
Dir. Mladen Tutavac. 12. 04. 1993.
3. Giacomo Puccini: *Plajt (Il tabarro)*. Red. Petar
Vujačić. Dir. Zoran Juranić. Premijera: 26. 05. 1993.
4. Miroslav Krleža: *Gospoda Glembajevi*.
Red. Leo Katunarić. Premijera: 21. 10. 1993.
5. Emmerich Kálmán: *Kneginja čardaša (Die Csárdásfürstin)*. Red. Vlado Štefančić.
Dir. Veseljko Barešić. Premijera: 06. 11. 1993.
6. Franz von Suppe, Johann Strauss, Franz Lehár,
Zoran Juranić: *Novogodišnji koncert*. Dir. Zoran Juranić.
26. 12. 1993.

1994.

1. Slavenska Judita. Red. Marin Carić.
remijera: 20. 01. 1994.
2. Gaetano Donizetti: *Don Pasquale*. Red. Petar Vujačić.
Dir. Petar Oschanitzky. Premijera: 26. 02. 1994.

3. Wolfgang Amadeus Mozart: *Uskrsni koncert*.
Dir. Zoran Juranić. 04. 04. 1994.
4. Antonio Smareglia: *Istarska svadba (La Nozze
Istrianne)*. Red. Krunoslav Cigoj. Dir. Zoran Juranić,
Mladen Tutavac (u Puli). Premijera: 05. 05. 1994.
5. Ray Cooney: *Pokvarenjak (Out of Order)*.
Red. Želimir Orešković. Premijera: 17. 05. 1994.
6. Josip Andrić: *Družijanca*. Red. Petar Šarčević. Dir.
Zoran Juranić, Mladen Tutavac. Premijera: 29. 10. 1994.
7. Mate Matišić: *Bljesak zlatnog zuba*.
Red. Zoran Mužić. Premijera: 26. 11. 1994.
8. *Svečani program otvaranja zgrade HNK u Osijeku*. Izbor
i obrada tekstova Stanislav Marijanović. Red. Krunoslav
Cigoj. Dir. Zoran Juranić. Premijera: 27. 12. 1994.
9. Johann ml. i Joseph Strauss: *Novogodišnji koncert*.
Dir. Petar Oschanitzky. 29. 12. 1994.

ZADAR, Kazalište lutaka "Zadar"

1991.

1. *Mačak u čizmama*.**
Red. Stjepko Šestan. Premijera: 12. 03. 1991.
2. Marko Marulić: *Judita*.
Red. Marin Carić. Premijera: 22. 04. 1991.

1993.

1. Mirko Bogović: *Stjepan, posljednji kralj bosanski*.
Red. Tomislav Durbešić. Premijera: 04. 06. 1993.

1994.

1. *Božićni triptih*. Red. Luko Paljetak.
Premijera: 11. 04. 1994.
2. *Mačka kod zubara*.**
Red. Milena Dundov. Premijera: 10. 11. 1994.

ZADAR, Hrvatska kazališna kuća

1993.

1. Milan Grgić: *Sveti Roko na brdu*. Red. Marin Carić.
Premijera: 24. 04. 1993. (suradnja sa Zagrebačkim
gradskim kazalištem Komedija i KK Zoranić).
2. Žarko Ivković: *Ponoćna ljubica*. Vesela božićna
priča.** Red. Žarko Ivković.
Premijera: 06. 12. 1993. Glumački studio.

1994.

1. Charles Dickens: *A Christmas Carol*.**
Red. Davor Žagar. Premijera: 06. 12. 1994.

* Iako je rat u navedenim gradovima započeo krajem 1991. ili čak 1992. u popisu su navedeni i repertoari iz 1991. godine zbog usporedbe, kao i da se vidi koliko je malo vremena trebalo kazalištima da uspostave normalni repertoar.

** Predstave za djecu.